

**BANKLARDA KREDIT PORTFELLARI TAHLILI VA ULARNI
TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI**

Ilmiy rahbar: Eshonov Muhammadayub Xoshimjon o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

"Buxgalteriya hisobi" kafedrası katta o'qituvchisi,

Abdusalomov Shahboz Ulug'bek o'g'li

Andijon davlat texnika instituti

"Iqtisodiyot va boshqaruv" fakulteti

"Bank ishi va audit" yo'nalishi 4-kurs talabasi

Email: shahbozabdusalomov10@gmail.com

Bank sohasi jahon iqtisodiyotining yetakchi va strategik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Tijorat banklarining asosiy maqsadi daromad olishdan iborat bo'lib, ushbu jarayonda kreditlash faoliyati muhim o'rin egallaydi. Banklar tomonidan ajratiladigan kreditlar xo'jalik yurituvchi subyektlarning joriy hamda investitsion xarajatlarini moliyalashtirishning asosiy manbalaridan biri bo'lib xizmat qiladi va mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga sezilarli hissa qo'shadi. Shu bilan bir qatorda, raqobat kuchayib borayotgan sharoitda bank rahbariyati va nazorat organlari oldida moliyaviy aktivlarni oqilona shakllantirish hamda ularni samarali taqsimlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.[1]

Tijorat banklarida kredit portfelini shakllantirish, uni optimallashtirish va samarali boshqarish kredit siyosatini amalga oshirishning muhim bosqichi hisoblanadi. Kredit portfelining holati nafaqat bankning amaldagi kredit siyosati samaradorligini aks ettiradi, balki kelgusidagi kredit faoliyati natijalarini oldindan baholash imkonini ham beradi. Kredit portfelini to'g'ri tashkil etish va tahlil qilish jarayonida kreditlarning muddati, iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha taqsimoti, ta'minot shakllari, sifat darajasi kabi ko'rsatkichlar muntazam o'rganilib borilishi zarur. Bunday tizimli tahlil kredit portfeli sifatini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

So'nggi yillarda bank kredit portfellarini boshqarish va optimallashtirishga qaratilgan turli ilmiy yondashuvlar va metodlar ishlab chiqilmoqda. Kredit portfelini shakllantirish bo'yicha qarorlar qabul qilishda banklar mijozlar ehtiyojlari, bozor sharoitlari va o'z imkoniyatlarini kompleks tarzda hisobga olishlari lozim (Klaassen, 1998). Tijorat banklari uchun kredit portfelini optimallashtirish jarayoni bank resurslarini samarali boshqarishning eng maqbul usullarini aniqlash bilan chambarchas bog'liqdir.

Tobin (1965) tomonidan ishlab chiqilgan portfel nazariyasiga ko'ra, banklar o'z aktivlarini boshqarishda risk va likvidlik darajasini hisobga olgan holda daromadlilikni maksimal darajaga yetkazishga intiladilar. Shu sababli, ushbu nazariya bank kredit portfelini shakllantirish va boshqarishda muhim nazariy asos sifatida xizmat qiladi.[2]

Cohen va Hammer (1967) tadqiqotlariga ko'ra, kredit portfelini samarali boshqarishda uchta asosiy omil o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhimdir. Bular — rentabellik, likvidlik va xavfsizlik ko'rsatkichlaridir. Umuman olganda, bank aktivlarini boshqarishga bir qator omillar sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ular qatoriga mamlakatdagi me'yoriy-huquqiy baza, depozitlar xavfsizligi darajasi, iqtisodiyotda kreditlarga bo'lgan talab hamda aksiyadorlarning daromad olishga bo'lgan intilishlari kiradi.[3]

Rivojlangan mamlakatlar, xususan AQSh, Kanada va Buyuk Britaniya tajribasida kredit portfelini boshqarish (Credit Portfolio Management — CPM) bank faoliyatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa, turli darajadagi likvidlikka ega bo'lgan kreditlar portfeliga ega yirik moliya institutlari uchun ushbu tizim muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda optimal kredit portfelini shakllantirish banklar oldida turgan asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Har bir bank o'z kredit siyosatini amalga oshirish jarayonida mavjud resurslar hajmi, ularning qiymati, foiz stavkalari va jalb qilish shartlari kabi cheklovlarni inobatga olgan holda eng maqbul portfel tuzilmasini shakllantirishga intiladi. Shu bois, kredit portfelini optimallashtirish muammosi bank mutaxassislari uchun doimiy ravishda yechim talab etadigan muhim vazifa sifatida qaraladi.

Mamlakatimiz tijorat banklari kredit portfelini tahlil qilishda kreditlarning jami aktivlarga nisbatan ulushini o'rganish muhim amaliy ahamiyatga ega. Ushbu ko'rsatkich orqali bank kredit portfelining shakllanish darajasi, uning risklilik, daromadlilik hamda likvidlilik xususiyatlariga baho berish imkoniyati yaratiladi. Shu nuqtai nazardan, tijorat banklari aktivlari tarkibida kreditlarning miqdori va ulushini xalqaro tajriba asosida tahlil qilish muhim hisoblanadi.

1-jadval ma'lumotlariga ko'ra, tijorat banklari jami aktivlari 2022-yilda 556,7 trln so'mni tashkil etib, 2014-yilga nisbatan 500 trln so'mdan ortiq oshgan. Bu esa ko'rib chiqilayotgan davr mobaynida bank aktivlari hajmi deyarli o'n baravar kengayganini anglatadi. Shu bilan birga, kredit qo'yilmalarining bank aktivlari tarkibidagi ulushi 2022-yilda 70,1 foizni tashkil etib, avvalgi yillarga nisbatan biroz pasayish kuzatilgan.[4]

1-jadval. Tijorat banklari aktivlari va kreditlarning ulushi (parafraz asosida)

Yil	Jami aktivlar (trln so'm)	Kreditlar (trln so'm)	Ulushi (%)
2014	56,2	34,5	61,4
2016	84,1	53,4	63,5
2018	214,4	167,4	78,1
2020	366,1	276,9	76,5
2022	556,7	390,1	70,1

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyotga yo'naltirilgan kreditlar hajmi yil sayin ortib bormoqda. Xususan, 2022-yilda kredit qo'yilmalari o'tgan yilga nisbatan qariyb 20 foizga oshib, 390,1 trln so'mga yetgan. Shu bilan birga, kreditlarning yalpi ichki

mahsulotga (YaIM) nisbati 43,9 foizni tashkil etgan. Bu esa bank kreditlash faoliyatining iqtisodiyotdagi ahamiyati ortib borayotganidan dalolat beradi. Kreditlash hajmining kengayishi banklarning kredit portfeli sifati bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu holat portfelni optimallashtirish va samarali boshqarishni yanada dolzarb qiladi.

2-jadval. YaIM va kreditlar o'rtasidagi nisbat (parafraz asosida)

Yil	YaIM (trln so'm)	Kreditlar (trln so'm)	YaIMga nisbati (%)
2014	144,9	34,5	24,0
2016	199,3	53,4	26,8
2018	407,5	167,4	41,1
2020	580,2	276,9	47,8
2022	888,3	390,1	43,9

Mazkur jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2014–2022-yillar davomida mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti hamda tijorat banklari tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi izchil o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa bank tizimining iqtisodiyotni moliyalashtirishdagi roli tobora ortib borayotganini ko'rsatadi [5]. Shuningdek, tijorat banklari kreditlari, depozitlari va kapitali dinamikasini o'rganish natijasida kreditlar hajmi 2022-yilda 390,1 trln so'mga yetgani, bu esa 2014-yilga nisbatan qariyb 11 baravar o'sishni tashkil etganligi aniqlanadi. 2017-yildan boshlab esa banklar tomonidan ajratilgan kreditlar hajmi depozitlar va kapital yig'indisidan yuqori bo'la boshlagan. Bu holat banklar kreditlash faoliyatida qo'shimcha moliyaviy manbalardan ham keng foydalanayotganini anglatadi. Umuman olganda, keltirilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari jalb qilingan mablag'lar va o'z kapitalidan kreditlash jarayonida faol foydalanmoqda. So'nggi yillarda kreditlarning resurslarga nisbatan joylashtirilish darajasi 130 foizdan yuqori bo'lib, bu banklar tomonidan kreditlash faoliyatining kengayganini ifodalaydi.[6]

Kredit portfelini optimallashtirish jarayoni kreditlar sifati, risk darajasi va bank faoliyati samaradorligini baholash usullari bilan chambarchas bog'liq. Har bir bank ushbu jarayonni o'zining strategiyasi va imkoniyatlaridan kelib chiqib tashkil etadi. Optimal kredit portfelini shakllantirishda kreditlar quyidagi talablarga javob berishi zarur: mavjud resurslar hajmi va muddatlariga mos kelishi, maksimal darajada daromadlilikni ta'minlashi hamda risk darajasini minimal maqbul darajada ushlab turishi lozim. Shu bois, kredit portfelini optimallashtirish va samarali boshqarish bank faoliyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u kredit risklarini kamaytirish hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.[7]

Yuqorida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklari kredit portfeli bank faoliyatining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi va uning sifatli shakllantirilishi hamda samarali boshqarilishi bankning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. So'nggi yillarda mamlakatimiz bank tizimida kreditlash hajmi sezilarli darajada oshib, iqtisodiyotning turli tarmoqlarini moliyalashtirish imkoniyatlari

kengaygan. Bu esa o'z navbatida kredit portfeli hajmi va tarkibining chuqur tahlil qilinishini talab etadi.

Tahlillar natijasida kreditlarning bank aktivlaridagi ulushi yuqori darajada ekanligi, kredit qo'yilmalari hajmi esa yildan-yilga o'sib borayotganligi aniqlandi. Shu bilan birga, kreditlarning YaIMga nisbati ham ortib borayotgani bank tizimining iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o'rni tobora kuchayib borayotganini ko'rsatadi. Biroq kreditlash hajmining tez sur'atlarda oshishi bilan bir qatorda kredit risklari ham ortishi mumkinligi sababli kredit portfelini optimallashtirish va sifatli boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kredit portfelini samarali boshqarish uchun banklar kreditlarning diversifikatsiyasini ta'minlashi, risklarni baholashning zamonaviy usullaridan foydalanishi hamda kredit siyosatini takomillashtirib borishi zarur. Shuningdek, kreditlarning muddatlari, ta'minot darajasi va sohalar kesimidagi taqsimoti ustidan muntazam monitoring olib borilishi kredit portfeli sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tijorat banklarida kredit portfelini optimallashtirish bank faoliyati samaradorligini oshirish, muammoli kreditlar ulushini kamaytirish hamda moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Yillik hisobotlar* – Toshkent, 2014–2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti: www.cbu.uz
3. Klaassen, P. (1998). *Financial Asset Management in Banking*. London.
4. Tobin, J. (1965). *The Theory of Portfolio Selection*. New York.
5. Cohen, K.J., Hammer, F.S. (1967). *Portfolio Analysis and Management*. USA.
6. Mishkin, F.S. (2018). *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. Pearson Education.
7. Rose, P.S., Hudgins, S.C. (2013). *Bank Management and Financial Services*. McGraw-Hill.